

Książka Milijany Kajmakamowej to dzieło ważne i inspirujące. Wszechstronnie ukazuje średniowieczną historiografię bułgarską na różnych etapach rozwoju w kontekście jej związków z życiem politycznym. Z pewnością wejdzie do bułgarskiego, jak międzynarodowego obiegu naukowego.

Mirosław J. Leszka

Zdenko Zlatar, *Dubrovnik's Merchants and Capital in the Ottoman Empire (1520-1620). A Quantitative Study*, The Isis Press, Istanbul 2010, ss. 664.

Zdenko Zlatar jest znanym i cenionym badaczem dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Urodzony w Dubrowniku, odbył studia i doktoryzował się na Uniwersytetach w Chicago (*DePaul University, University of Illinois*). Od 1990 r. był członkiem a od 2005 r. wiceprezesem *Commission internationale des études historiques slaves* w Paryżu, czołowej organizacji zrzeszającej badaczy zajmujących się dziejami Słowian. Z. Zlatar wchodzi także w skład zarządu *International Association for the Social and Economic History of the Ottoman Empire* oraz w komitetu redakcyjnego *East European Quarterly* – czołowego czasopisma zajmującego się historią Europy Wschodniej. Obecnie pracuje jako wykładowca na Wydziale Historycznym Uniwersytetu w Bostonie w Australii.

W bardzo szerokim spektrum zainteresowań Z. Zlatara (m.in. prowadzi obecnie badania nad rodzinami przemysłowców i finansistów rosyjskich przełomu XIX i XX w.) szczególne miejsce zajmowały zawsze dzieje jego rodzinnego Dubrownika. Poza licznymi artykułami w czasopismach, w wydawanej przez Uniwersytet Columbia serii *East European Monographs* ukazały się w 1992 r. dwie jego książki: *Between the Double Eagle and the Crescent: The Republic of Dubrovnik and the Origins of the Eastern Question* oraz *Our Kingdom Come: The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik, and the Liberation of the Balkan Slavs*³.

Wydana w tureckim wydawnictwie „Isis” ostatnia książka Z. Zlatara *Dubrovnik's Merchants and Capital in the Ottoman Empire (1520-1620). A Quantitative Study*, jest owocem jego wieloletnich studiów nad kapitałem kupieckim w Turcji i Dubrowniku w czasach wczesnonowożytnych⁴. Trzeba zaznaczyć, że już wcześniej badacze z kra-

³ Z. Zlatar, *Between the Double Eagle and the Crescent: The Republic of Dubrovnik and the Origins of the Eastern Question*, *East European Monographs*, Columbia University Press, New York 1992; idem, *Our Kingdom Come: The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik, and the Liberation of the Balkan Slavs*, *East European Monographs*, Columbia University Press, New York 1992.

⁴ Częściowe wnioski przedstawił autor już w 2007 w swym artykule wydanym w języku chorwackim w dubrownickich *Anali*. Patrz: Z. Zlatar, *Udio vlastele u dubrovačkoj kreditnoj trgovini (1520-1623)*. *Kvantitativna analiza vjerovnika*, „*Anali*” vol. 45, Dubrovnik 2007, s. 131-158.

jów byłej Jugosławii poświęcali wiele uwagi transakcjom kredytowym zawierany w Dubrowniku. Wśród kilku prac na ten temat, najpełniejszy charakter miało opublikowane w języku chorwackim studium wybitnego słoweńskiego badacza dziejów gospodarczych Ignacija Voje poświęcone transakcjom kredytowym w Dubrowniku w okresie średniowiecza⁵. Praca Zlatara (choć autor o tym nie wspomina) jest w pewnym sensie kontynuacją badań nad tym zagadnieniem.

Absolutnie prawdziwe jest natomiast stwierdzenie autora na wstępie, iż jest to pierwsze pełne opracowanie dotyczące pożyczkodawców w Dubrowniku w długim okresie całego stulecia 1520-1620, określanego jako „złoty wiek” tego miasta. Sporządzone zostało na bazie zachowanych w Archiwum Państwowym w Dubrowniku (DAD) ksiąg z serii *Debita Notariae*. Należy zgodzić się z autorem, iż biorąc pod uwagę znakomity stan zachowania oraz kompletność zbioru księgi te są znakomitym materiałem badawczym, który nie ma sobie równego w żadnym innym mieście basenu Morza Śródziemnego w okresie wczesnonowoczesnym.

Z. Zlatar podzielił swą obszerną książkę na cztery części: *1. Bałkański kontekst 2. Struktura i infrastruktura 3. Kupcy 4. Kapitał*.

Poza rozbudowaną bibliografią zawierającą spis źródeł i opracowań autor wyposażył pracę w kilka dodatków (m.in. spis płacących podatek cizye w wilajetach osmańskich w latach 1488-89 wg Barkana, szacunki nie-muzułmańskiej ludności w miastach osmańskich w 1491 r. wg Todorova-Velkova, tablice wymiany pieniędzy itp.) oraz obszerne, szczegółowe indeksy ułatwiające znalezienie w tekście i identyfikację pożyczkodawców i pożyczkobiorców.

W *Prolegomena* do pracy Z. Zlatar informuje, że przeanalizował pełny materiał z ksiąg *Notarie* dla lat 1520-1620 a następnie poddał go komputerowemu opracowaniu. W efekcie udało mu się znaleźć i przeanalizować 16,175 transakcji kredytowych.⁶ Kapitał nimi objęty wyniósł łącznie (po przeliczeniu różnych walut) 6.126.349 dukatów. Aby unaocznic jak wielka była to suma Z. Zlatar porównał ją do zawartych w pracach R. de Roovera oraz R. Goldthwite’a danych dotyczących inwestycji banku Medyceuszów.⁷ Po uwzględnieniu inflacji i innych czynników można stwierdzić, iż Dubrowniczanie w stuleciu 1520-1620 inwestowali co dwa lata ekwiwalent całego kapitału tego banku z 1451 r. Mamy więc do czynienia z operacjami na wielką skalę, których znaczenie, nie tylko dla Imperium Osmańskiego ale też dla obrotu w całym basenie Morza Śródziemnego było niebagatelne.

Jak informuje dalej Z. Zlatar, z opracowanych przez niego źródeł wynika, że ilość kredytobiorców była dość ograniczona (1977 osób). Jeszcze mniejszy krąg stanowili kredytodawcy, przy czym autor z naciskiem podkreśla, iż zaledwie 198 z nich zainwestowało aż 72 % całości kapitału czyli 4.408.159,7 dukatów. Obsłużyli oni

⁵ I. Voje, *Kreditna trgovina u srednjovekovnom Dubrovniku*, Sarajevo 1976, s. 390.

⁶ Z. Zlatar słusznie zaznacza, iż nie ma gwarancji, że wszystkie pożyczki faktycznie były potwierdzone dokumentem notarialnym.

⁷ R. de Roover, *The Rise and Decline of the Medici Bank 1397-1494*, Cambridge Massachusetts 1963, s. 69 tablica 17, s. 249-250 tablica 48-49; R. Goldthwite, *The Building of Renaissance Florence: An Economic and Social History*, Baltimore 1982, s. 61

przy tym 2/3 wszystkich zarejestrowanych w księgach *Debita Notariae* pożyczek. Kredytodawcy rezydowali niemal wszyscy bez wyjątku w Dubrowniku. Z tych inwestorów 16 zainwestowało więcej niż 50 tys. dukatów, 62 między 20 a 50 tys., 51 między 10-20 tys., a 69 między 5-10 tys.

Kończąc swe obszerne *Prolegomena* Złatar w ośmiu punktach-krokach kreuje oryginalny model przepływu dubrownickiego kapitału w XVI w. (s. XXXII-XXXIII): 1. Kupcy aktywni w koloniach dubrownickich rozsianych na terenach europejskiej części Turcji (która w XVI w. poza Bałkanami obejmuje też większość Węgier!) pożyczają kapitał na procent (niestety, z uwagi na ówczesne kościelne sankcje wobec lichwy milczą o tym dokumenty) od inwestorów w samej Raguzie 2. Kapitał zostaje wysłany kolonii w gotówce lub wekslem 3. Kupcy w koloniach kupują za uzyskane pieniądze artykuły rolne (zboże, wełnę, воск, skóry itp.) i płacąc w złocie lub srebrze zyskują dzięki wysokiemu kursowi tych kruszców w Imperium Osmańskim 4. Kupcy transportują swe towary (łędem niemal zawsze przez Dubrownik lub bezpośrednio morzem) do portów włoskich (Ankony, Wenecji itp.) 5. Z uwagi na niebezpieczeństwa towary są ubezpieczane w Raguzie, co dodatkowo pozwala zainwestować bogatym Dubrowniczanom. 6. Artykuły rolnicze są sprzedawane po wysokich cenach a nabywane towary rzemieślnicze najczęściej tekstylia. 7. Artykuły rzemieślnicze są przewożone z portów włoskich do Dubrownika i po przeładowaniu na karawany łędem transportowane do kolonii na Bałkany, gdzie zostają sprzedane za cenę znacznie wyższą niż cena zakupu. 8. Kapitał oraz odsetki są stopniowo wypłacane pożyczkodawcom w Dubrowniku, co kończy obieg pieniądza.

We wstępie (s.19-28) autor stwierdza na bazie danych z ksiąg *Debita Notariae*, iż kapitał z Dubrownika w badanym stuleciu napływał przede wszystkim (68 % całości) do sześciu dubrownickich kolonii na terenie państwa Osmanów: Belgradu (43% całości), Sofii (11%), Sarajewa (7%), Prokuplja (2%) i Provadii (2%), Wszystkie pozostałe (malejąco Buda, Temešvar, Nikopolis, Skopje, Priština, Slavonska Požega, Niš, Trnovo, Plovdiv itd.) razem otrzymały tylko 20 %.⁸ Dubrowniczanie działali więc w centrach administracyjnych, będących jednocześnie dużymi rynkami towarów pochodzenia rolniczego. Złatar całkowicie zgadza się z opinią wybitnego znawcy Turcji H. Inalcika, iż Dubrownik w XV-XVII w. odgrywał kluczową rolę ekonomiczną na Bałkanach.⁹

Bardzo obszerny wstęp kończy Z. Złatar wykresami (wykres 1-2) zawierającymi zestawienia pożyczek w poszczególnych latach. Wypływają z nich ciekawe wnioski. Zdecydowanie większą aktywność kredytową można obserwować w pierwszym półwieczu omawianego stulecia niż w drugim, przy czym przełomowy charakter ma rok 1570, po którym zarówno ilość pożyczek jak i ich wolumen dość raptownie spada. Największe sumy pożyczano w dekadach: 1560, 1550 oraz 1520, co jak się wydaje pozostaje w ścisłym związku z relacjami politycznymi między Imperium Otomańskim a państwami Zachodu w tym czasie.

⁸ W tym 6 % kapitału udzielono kupcom, których miejsca aktywności w źródłach nie podano.

⁹ H. Inalcik, *Dzieje gospodarcze i społeczne imperium osmańskiego 1300-1914*, Kraków 2008, 441-445.

Na początku części pierwszej pracy (s. 31-47) autor opisuje strukturę administracyjną państwa tureckiego i jej zmiany w ciągu stulecia 1520-1620 w kontekście podbojów osmańskich w Europie, opierając się przy tym na starszych pracach badaczy serbskich, bośniackich i bułgarskich (O. Zirojević, H. Šabanovicia, M. Vego). Sporo uwagi poświęcił też (s. 49-63) demograficznej strukturze osmańskich Bałkanów. Autor wykorzystał tutaj prace (N. Todorova, A. Velkova, Ö. Barkana) zbierające dane z tureckich defterów¹⁰. Omówił też krótko skutki islamizacji Bałkanów.

Złatar dał krótką charakterystykę relacji turecko-dubrownickich od początku XV w. do końca XVI w. ze szczególnym uwzględnieniem trybutów nałożonych na Raguzę przez Turków (s. 65-73). Autor oparł się przede wszystkim na podstawowych do tej problematyki opracowaniach I. Božicia (dla okresu do 1480 r.) oraz T. Popovicia (dla XVI w.)¹¹. Sporo uwagi poświęcił miejscu, jakie w świadomości władców tureckich zajmował Dubrownik. Widoczną oznaką lojalności Dubrownika wobec sułtana był corocznie wypłacany haracz dość umiarkowanej wysokości oraz deklaracja posłuszeństwa, jaką każdorazowo składali jego dostawcy w imieniu władz Republiki. Jednak Złatar słusznie zwrócił uwagę, iż proste stwierdzenie, jakoby Republika Dubrownicka była trybutariuszem sułtana, nie definiuje precyzyjnie jej położenia, gdyż relacje między Portą a jej trybutariuszami były zróżnicowane (s. 73). Od roku 1458 r. (a *de facto* nawet wcześniej) Ragusa należała do „krajów chronionych układem” tzn. od sułtana otrzymywała *ahd-name* - dokument będący rodzajem osobistego daru dla władcy lub (jak w przypadku Republiki Dubrownickiej) władz państwa w zamian za lojalność i posłuszeństwo. Między 1482 a 1687 r. każdy nowy sułtan nadawał Dubrownikowi *ahd-name* potwierdzone własną pieczęcią. Gwarantowały one integralność terytorialną Republiki oraz niezwykle ważne z perspektywy gospodarczej prawo Dubrowniczian do handlu z przyjaciółmi i wrogami Porty i to zarówno w czasie pokoju jak wojny. Kupcy z Raguzy mieli przy tym zagwarantowane znacznie lepsze warunki handlu na terenie Imperium Osmańskiego niż ich konkurenci z kupców z krajów chrześcijańskich. Wprawdzie – jak słusznie zauważył Złatar – niektórzy władcy tureccy (jak np. Selim I) próbowali ograniczać przywileje Raguzan, jednak ostatecznie, w wyniku postanowień Sulejmana Wspaniałego wydanych w latach 1520-21, uzyskali stabilną i niezwykle wygodną pozycję w handlu na terenie Turcji. Tą szczególną pozycją cieszył się Dubrownik przez całe następne stulecie (s. 73-83) Z. Złatar zwracając uwagę, iż żadne z państw trybutariuszy tureckich nie posiadało gwarancji dotyczących handlu, konkluduje słusznie, że Porta wyróżniła tu wyraźnie Dubrownik uznając go za jedyne prawnie uprzywilejowanego handlowego agenta działającego między Imperium Osmańskim a krajami chrześcijańskimi (s. 87).

¹⁰ N. Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, Seattle 1983; N. Todorov, A. Velkov, *Situation démographique de la Péninsule balkanique (fin du XVe-début du XVIe)*, Sofia 1966; Ö.L. Barkan, *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'empire ottoman aux XVe et XVI siècles*, „Journal of the Economic and Social History of the Orient”, vol. 1 (1958).

¹¹ I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd 1953; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, Beograd 1973.

Choć nie zostało to oficjalnie zagwarantowane i nigdy nie znalazło się w wydawanych przez Osmanów przywilejach Porta akceptowała też prawo Dubrowniczian do tworzenia konsulatów – przedstawicielstw zarówno na terenie państwa tureckiego jak i poza nim. Rozbudowana ich sieć ułatwiała efektywne działanie kupców dubrownickich i zapewniała sprawne działanie dyplomacji dubrownickiej, gdyż konsulowie zajmowali się nie tylko sprawami gospodarczymi ale chronili szeroko pojętych interesów Republiki (s. 87-92).

Część druga książki zatytułowana *Struktura i infrastruktura* została poświęcona omówieniu społeczności dubrownickiej a w szczególności roli i funkcjonowaniu jego szlacheckiej elity. Złatar omawia tu m.in. krótko kluczowy dla zrozumienia funkcjonowania miasta proces wyodrębniania patrycjatu oraz zamykania się tej grupy w XIV w. Sporo uwagi poświęca też – omawianemu wielokrotnie w publikacjach wcześniejszych badaczy (np. B. Krekić, I. Mahnken) – problemowi liczebności grupy rządzącej oraz koncentracji władzy i bogactwa w rękach niektórych rodów dubrownickich. Złatar akceptuje w pełni opinię B. Krekicia, iż w Dubrowniku już w XV w. nastąpiła koncentracja władzy politycznej i siły ekonomicznej w rękach grupy ok. 10 rodów. Ich przedstawiciele zajmowali częściej niż inni kluczowe stanowiska w Republice, w szczególności częściej wchodzili w skład Senatu (Rady Zaproszonych), który w II poł. XV w. stał się najważniejszym ciałem politycznym Republiki Dubrownickiej.¹² Źródła tego zjawiska Z. Złatar szuka zupełnie słusznie w przyczynach demograficznych ale dostrzega też, że niektóre rody zajmowały wpływowo stanowiska częściej niż wynikałoby to z ich składu ilościowego (s. 125). Po ustabilizowaniu się ustroju Republiki w II poł. XV w. dającego szlacheckim elitom absolutny monopol władzy, w następnym stuleciu tzw. złotego wieku koncentrowały się one głównie na utrzymaniu uzyskanego *status quo*. Nie będąc zagrożone przez inne grupy społeczne strzegły starannie aby żadna jednostka ani ród spośród szlacheckiej elity nie wykorzystał okazji do złamania obowiązujących wewnątrz grupy szlacheckiej demokracji (s. 125-135).

W rozdziale V, poświęconym dubrownickim koloniom (s. 137-172), Z. Złatar zwrócił uwagę, iż oficjalny prawnie uznany status kolonii (dubr. *kolona*) w latach 1520-1620 miało tylko sześć miast: Belgrad, Sofia, Sarajevo, Novi Pazar, Prokuplje i Provalida. W istocie, miejsc gdzie dubrowniccy kupcy osiedlali się i handlowali było znacznie więcej i badacze wszystkie je traktują jak kolonie, choć *de iure* nimi nie były. Autor krótko omawia funkcjonowanie sześciu dubrownickich kolonii uzupełniając je o tabele z zaczerpniętymi z ksiąg *Diversa Notariae* danymi dotyczącymi ilości pożyczek oraz inwestowanych sum dla każdego roku (tabela 27-34). Na bazie zestawień opracowanych swego czasu przez Vuka Vinavera porównuje wahania cen najważniejszych towarów: pszenicy, skór, wełny, wosku, stwierdzając, że realne ceny towarów rolniczych wzrosły nieco w XVI w (nigdy bardziej niż dwukrotnie) po

¹² B. Krekić, *Influence politique et pouvoir économique à Dubrovnik (Raguse) du XIIIe au XVIe siècle* [w:] idem, *Dubrovnik a Mediterranean Urban Society 1300-1600* (Variorum Reprints) Aldershot 1997, s. 241-258.

czym spadły na początku wieku XVII w. (s. 169)¹³. W przypadku towarów przemysłowych (Złatar analizuje angielskie *kerseje*) realny wzrost ich cen w tym czasie wyniósł ok. 200-300% (s. 172).

W rozdziale VI (s. 173-184) autor dokonał przeglądu sieci tras handlowych Dubrowniczan na Bałkanach. Opierając się na dawnych ustaleniach (S. Dimitrijevia, K. Jirečka, O. Zirojević, M. Dinicia) informuje o pięciu zasadniczych drogach przez nich wykorzystywanych tj.: „via de Novo Pasaro”, „via de Scoepie”, droga cesarska Belgrad- Konstantynopol, „via de Zenta” oraz via de Bosna¹⁴.

Trzecią część książki Z. Złatar poświęcił charakterystyce kupców, jacy uczestniczyli w transakcjach kredytowych w Dubrowniku w latach 1520-1620. Na wstępie podzielił tą grupę (blisko 2000 osób) na kilka kategorii. Zwrócił przy tym uwagę, iż nobile dubrowniccy (poza kilkoma znamiennymi wyjątkami) byli wyłącznie kredytodawcami. W kategorii I znaleźli się najwięksi pożyczkodawcy – 17 osób, przy czym każda udzieliła kredytu na więcej niż 50 tys. dukatów; w kategorii II – 14 osób (30-50 tys. kredytu); w kategorii III – 34 osoby (20-30 tys. kredytu); kategoria IV – 84 osoby (10-20 tys. kredytu); kategoria V – 101 osób (5-10 tys. kredytu) i kategoria VI – 1727 osób (poniżej 5 tys. kredytu). W kolejnych zestawieniach (tabele 36-43 wykresy 7-23) odniósł te kategorie do danych z poszczególnych kolonii (w analizie uwzględnia autor też kilka miejsc, które formalnie koloniami nie były np. Temešvar, Smederevo, Buda czy Nikopolis)). We wnioskach (s. 205-207) autor stwierdził m.in., że największa kolonia - Belgrad był zdominowany przez kupców wielkich i średnich (kategoria I-IV), którzy pożyczyci tutaj 71% kapitału. Podobnie Sofia, gdzie tylko kupcy z kategorii I-III pożyczyci 69% kapitału. W małych koloniach Prokuplje i Novi Pazar dominowali kupcy z kategorii I (42% i 36%) oraz III i IV (33% i 33%). Dane dla Smedereva i Budy są w zasadzie zbliżone do danych z Belgradu. Przeciwnie w Sarajevie dominowali kupcy z grup niższych (kategoria IV-VI), którzy pożyczyci 68% całego kapitału w kolonii (s. 205-211).

W dalszej części pracy Z. Złatara znalazły się zestawienia ilustrujące proporcje między kredytobiorcami z kręgów szlacheckich i plebejskich (tablice 57, 58, 59), obszerne zestawienie najbardziej znaczących pożyczkobiorców a także zestawienia pożyczkobiorców w poszczególnych dekadach i koloniach (tablica 60, 64, 67). Wypływający z tych danych wnioski jednoznacznie wskazują, że nobile niezwykle rzadko występowali jako kredytobiorcy, zwłaszcza kiedy pożyczek udzielali plebeje.

¹³ V. Vinaver, *Prgled istorije novca u jugoslovenskim zemljama (XVI-XVIII) vek*, Belgrad 1970; idem, *Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII veka*, „Anali”, vol. IV-V, Dubrovnik 1957, s. 425; idem *Sudbina revolucije cena u Dubrovniku (sa osvrtom na revoluciju cena na Balkanu i Podunavlju)*, „Istoriski časopis”, 19, 1972.

¹⁴ S. Dimitrijević, *Dubrovački karavani u južnoj Srbiji u XVII veku*, Belgrad 1958; K. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpasse. Eine historisch-geografische Studie*. Prague 1877; O. Zirojević, *Carigradski drum od Beograda do Sofije (1459-1683)*, „Zbornik istorijskog muzeja Srbije”, VIII, Beograd 1970, s. 3-195; M. Dinić, *Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina*, „Jugoslovenski istoriski časopis”, III, Beograd 1937, s. 119-146.

Odnosząc się szczegółowo do zasygnalizowanej już na wstępie pracy zmian w ogólnym wolumenie pożyczek w poszczególnych okresach Z. Złatar wyróżnia cztery podstawowe fazy w inwestycjach dubrownickich na terenie Imperium Osmańskiego (s. 239): 1. fazę początkowego wzrostu (1520-1544) 2. fazę szybkiego wzrostu (1545-1569) 3. fazę upadku (1570-1595) 4. fazę powolnego odrodzenia (1596-1620). W kolejnych zestawieniach autor dokonuje szczegółowej analizy każdej z tych faz (ilość wybitnych kupców, zainwestowane przez nich sumy, a nawet pojedyncze przypadki inwestycji poszczególnych kupców) (tabele 70-106, wykresy 25-52).

Pewna grupa kupców zawierała transakcje w Dubrowniku za pośrednictwem swych prokuratorów. Dla wybranego okresu autor ustalił 128 prokuratorów, którzy na rzecz swych klientów zaciągnęli pożyczki wartości 2.454.634 dukatów, czyli 39% ich całości w badanym okresie (szczegółowe zestawienie prokuratorów oraz opracowanie według faz i kolonii w tabelach 107-125 i wykresach 53-70).

Czwartą część swej pracy Z. Złatar poświęca omówieniu pochodzeniu kapitału zaangażowanego w transakcje kredytowe oraz jego posiadaczom. Już na wstępie stwierdza, że sumy pożyczane w Dubrowniku w latach 1520-1620 pochodziły w 58% (3.559.328 dukatów) od dubrownickich nobilów, w 42% (2.567.021 dukatów) od plebejuszy i 1,44% (90.007 dukatów) od miejscowych Żydów. Z załączonego zestawienia (tablica 27) wynika, że sumy pożyczane przez patrycjuszy znacznie przewyższały pożyczki plebejuszy. Tylko w jednej dekadzie tj. 1600-1609 kredyty udzielone przez plebejuszy (517.679 dukatów) były ponad dwukrotnie wyższe niż udzielone przez patrycjuszy (259.852 dukatów). Jak wskazują dalsze zestawienia patrycjusze inwestowali więcej w przypadku każdej prawnej kolonii i osadzie zamieszkaną przez kupców dubrownickich za wyjątkiem: Sl. Požegi, Peczu, Peć i Foči (s.316).

Ciekawe są wnioski odnoszące się do inwestycji rodów szlacheckich. Z ustaleń Złatar wynika, iż 6 z 30 dubrownickich rodów (Gozze, Sorgo, Bobali, Bona Gradi i Gondola) udzieliło 61% wszystkich pożyczek udzielonych przez patrycjusza a 12 rodów (do podanych wcześniej dochodzą jeszcze Georgi, Cerva, Caboga, Menze, Pozza i Zamagno) dostarczyło kapitału na 90% pożyczek (s. 317). Badacz ustalił, iż absolutnym liderem wśród pożyczkodawców był Junio Michaelis Bobali, który wraz z braćmi udzielił kredytów na łączną sumę 253.822 dukatów (pełne zestawienie w tabeli 130). Patrycjusze kredytowali z zasady wyłącznie plebejuszy. Rzadko zdarzały się przypadki pożyczania pieniędzy przez rodziny patrycjuszowskie innym nobilom. Kapitał w tym wypadku wynosił tylko 8% całości pożyczek (s. 339). Wśród 135 pożyczek udzielonych w latach 1520-1620 przez Żydów 58 (47.319 dukatów) było przeznaczonych dla innych Żydów, zaś 77 (42.667) dla chrześcijan (s. 351). W licznych tabelach Złatar podaje szczegółowe zestawienie najbardziej prominentnych pożyczkodawców (pożyczki powyżej 5000 dukatów) z rozbiciem liczby udzielonych pożyczek oraz sum na konkretne lata (tabele 152-174, wykresy 91- 136).

Niewątpliwie prawdą było, iż dubrownicka szlachta mogła inwestować w transakcje kredytowe kapitał dlatego, iż należąc do grupy decyzyjnej była jednocześnie bogata. Jednak, jak słusznie zauważa Z. Złatar, nie tłumaczy to wszystkiego. Badacz dostrzega, iż wśród elity politycznej nobilów dubrownickich istniała jednak jeszcze

grupa stanowiącą elitę finansową. Przywołując Maxa Webera szuka nawet „dynastii kapitału”, które kontynuowały swe działania z pokolenia na pokolenie.¹⁵ Wśród dubrownickich *casate* (wielkich rodzin w odróżnieniu od rodów, które nazywa *sclata*) i wyodrębnia 36 *casate* dla 16 największych rodów. Po szczegółowej analizie aktywności kredytowej ich członków na podstawie danych z ksiąg *Debita Notariae* dla stulecia 1520-1620 dochodzi do wniosku, że występują tutaj ogromne różnice. Osem *casate* inwestują ponad 100 tys. dukatów każda, przy czym pochodzą one tylko z czterech rodów (1 Bobali, 3 Gozze, 3 Sorgo, 1 Gradi). Razem dostarczają one 37% szlacheckiego i 22% całości kapitału kredytowego Dubrownika (tablica 176). Po rozbiciu na poszczególne kolonie widać wyraźne preferencje rodowe. Gozze najchętniej inwestowali w: Budzie, Sofii i Prokuplju, Sorgo - w Smederevie i Kruševacu, Gradi - w Belgradzie a Bobali – w Sarajevie i Sofii (tabela 177).

We wnioskach do swej pracy Z. Zlatar stwierdza, że w świetle materiałów uzyskanych z ksiąg *Debita Notarie*, można stanowczo odrzucić lansowaną wcześniej tezę (D. Pavlović, V. Vinaver) jakoby szlachty dubrownicka w końcu „złotego wieku” stopniowo wchodziła okres kryzysu i jako „dekadencka” grupa społeczna była zastępowana przez „nową burżuazję”. Widoczną oznaką załamania miało być rzekomo masowe wycofywanie się z handlu przed 1600 r. i upadek demograficzny. Zaostrzenie się konfliktu między szlachtą i „nową burżuazją” miało zakończyć się ostatecznym zwycięstwem tej ostatniej między 1666 r. a 1682 r. kiedy najbardziej wpływowe rodziny plebejskie zostały dopuszczone do szeregów Wielkiej Rady¹⁶. W istocie badania Z. Zlatara dowodzą, iż nie ma znaczenia jak wielu przedstawicieli dubrownickiej warstwy szlacheckiej było bezpośrednio zaangażowanych w działalność kupiecką na terenie Imperium Osmańskiego. Patrycjat odgrywał bowiem od zawsze rolę głównie finansową. Zarówno w XVI jak XVII wieku dostarczał zdecydowanej większości kapitału niezbędnego zarówno w handlu morskim jak i handlu lądowym na Bałkanach. W świetle źródeł może być więc mowa o dekadencji lub ustępowaniu pola.

Praca Z. Zlatara należy niewątpliwie do najważniejszych studiów z zakresu dziejów gospodarczych Republiki Dubrownickiej, jakie ukazały się w ostatniej dekadzie. Po raz kolejny dowodzi wagi Raguzy jako elementu życia gospodarczego w basenie Morza Śródziemnego. Stanowi też znakomity przykład, jak twórcze sięgnięcie do źródeł może wzbogacić naszą wiedzę i przyczynić się jednocześnie do skorygowania błędnych apriorycznie przyjętych poglądów.

Piotr Wróbel

(Uniwersytet Jagielloński Kraków)

¹⁵ M. Weber, *The History of Commercial Partnership in the Middle Ages*, New York 2003, s. 93-94, 153-154, 161-162.

¹⁶ Z. Zlatar, *The „Crisis” of the patriciate in early seventeenth-century Dubrovnik: A Reappraisal*, „Balkanica” vol. VI, Belgrade 1975, s. 11-131; D. Pavlović, *O krizi vlasteostog staleža u Dubrovniku XVIII veka*, „Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti”, vol. II, Belgrad 1952, s. 27-38; V. Vinaver, *Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII veka*, „Anali” vol. 4-5, Dubrovnik 1955-1956, s. 417-453.